

**SHRNUTÍ ZÁKLADNÍCH POZNATKŮ O DĚTECH A MLADISTVÝCH
S ASOCIÁLNÍM CHOVÁNÍM VE VÝZKUMECH INSTITUTU PRO KRIMINOLOGII A
SOCIÁLNÍ PREVENCI (DÁLE JEN IKSP)**

IKSP prováděl v posledních letech několik výzkumných akcí zaměřených na problematiku asociálního jednání dětí a mladistvých. Tato oblast byla podrobena zkoumání z různých úhlů pohledu a mnoha různými metodami. Nejucelenějšími výstupy, shrnujícími dva dlouhodobé výzkumné záměry, jsou publikace (1) SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY U DĚTÍ (IKSP 2000) a (2) MLADISTVÍ PACHATELÉ NA PRAHU TISÍCILETÍ (IKSP 2004).

Kompletní znění závěrečných zpráv je ke stažení na adrese:

<http://www.ok.cz/iksp/publikace.html>

1. Problematika závadového chování u dětí do 15 let byla zkoumána následovně

Deskriptivní fáze výzkumné akce byla prováděna pomocí speciálně vytvořených záznamových archů dvou typů: první z nich vyplnili pracovníci orgánů péče o mládež okresních úřadů, druhý pracovníci dětských diagnostických ústavů. Základním předpokladem výzkumu bylo shromáždění podrobných anonymních údajů o dětech ve věku 7 - 15 let, jimž byla z důvodu poruch chování nařízena v průběhu jednoho roku ústavní výchova nebo ochranná výchova. Referáty sociálních věcí okresních (obvodních) úřadů zaslaly vyplněné záznamové archy o 464 dětech, jejichž umístění odpovídalo stanoveným kritériím. Od dětských diagnostických ústavů se podařilo získat výzkumné materiály o 221 dětech.

Struktura získaného vzorku byla následující: muži 69 %, ženy 31 %, průměrný věk 13,2 roku. Zvýšený byl podíl dětí, které mají zkušenost z předchozí ústavní péče: 7,5% bylo umístěno v kojeneckém ústavu, 11 % prošlo dětským domovem. Ještě vyšší byl podíl dětí, které prodělaly psychiatrické léčení - bylo jich 23,5 %. U dětí psychiatricky léčených nacházíme vyšší množství agresivních projevů. Každý pátý klient vykazoval zjevné psychické problémy. I z dalších údajů je zjevné, že u dětí zařazených do náhradní výchovné péče hraje psychiatrické ladění jejich osobnosti významnou roli.

Umístění do kolektivního zařízení pro výkon ústavní výchovy by mělo být posledním ,krokem v posloupnosti intervencí ve prospěch dítěte, opatřením ve chvíli, kdy všechny ostatní výchovné zásahy selžou. Zjišťujeme však, že celá třetina dětí neprošla před umístěním v diagnostickém ústavu (kromě působení OSPOD) žádnou předchozí intervencí, tedy ani vyšetřením v pedagogicko-psychologické poradně (PPP prošlo asi 35 % dětí). To působí jako výrazný nedostatek systému preventivní a terapeutické péče.

Naprostou převážnou většinu zkoumaných případů tvořily děti s navrhovanou ústavní výchovou (ochranná výchova byla navrhována jen v několika případech); důvodem návrhu byla nejčastěji trestná činnost klienta, záškoláctví a nezvládání výchovy rodiči. V některých případech měly značný vliv i důvody sociální (většinou se jednalo o rodiny s nízkým ekonomicko-kulturním statusem, neschopné zajistit náležité podmínky pro výchovu dítěte).

Klienti ze vzorku již v předškolním věku žili téměř ze 40 % v neúplné rodině. Tento trend se v dalších životních etapách zvyrazňuje a v době výzkumu měl jen každý třetí klient úplnou vlastní rodinu. O většinu sledovaných jedinců se starala sama matka, otec bývá mnohdy pouze formálním vychovatelem. Ukazuje se, že rodiny klientů jsou kurátory pro mládež z výchovného hlediska hodnoceny dosti kriticky, přičemž výchovné klima se v průběhu života dítěte zhoršuje - v době výzkumu jen 6 % z nich žilo v kvalitním výchovném prostředí. Klienti i jejich rodiče však rodinné klima vnímají podstatně méně kriticky než sociální pracovníci. Rodiny klientů měly často zkušenost se sociálními službami ještě před propuknutím výchovných poruch u klienta, někdy již před jeho narozením. Ekonomická situace sledovaných rodin koresponduje s profesním profilem a častou nezaměstnaností rodičů.

Rodiče klientů jsou z hlediska vzdělanostní úrovně výrazně pod standardem populace. Vzdělanostní úroveň odpovídá i profesní zařazení (pokud se ho podařilo zjistit, neboť kurátoři často těmito informacemi nedisponují). Vztah rodičů k práci je hodnocen v lepším případě jako průměrný, přičemž hůře jsou hodnoceni rómské rodiče. Výchovné prostředí dětí umístěných v ústavní výchově je možno hodnotit jako nestabilní: kromě neúplnosti rodin, o níž již byla řeč, jsou běžné především změny školy a příchody nových vychovatelů (především nevlastních otců) do rodiny; překvapivě vysoký je též počet dětí, jimž zemřel jeden z rodičů.

Nejpatologičtějším projevem rodičovského selhání je týrání dětí. Odehrálo se téměř v pětině rodin zkoumaných klientů, přičemž nejčastější obětí byl sám klient, někdy rovněž jeho sourozenec nebo matka. Týrání mělo nejčastěji podobu nepřiměřeného fyzického trestání nebo psychického deptání klienta, někdy kombinaci obou. Týrané děti nemají vyšší výskyt sociálně deviantních projevů, jsou však častěji psychicky narušeny.

Objektem výzkumného zájmu byl dále sociálně - psychologický profil klienta. 56 % klientů vykazuje podprůměrný nebo dokonce výrazně podprůměrný intelektový výkon, pouze desetina je nad hladinou průměru populace. Mladí Romové, nacházející se v péči

diagnostických ústavů, vykazují dle zjištění odborných pracovníků těchto zařízení významně nižší intelektuální výkon než jejich nerómské vrstevníky. Inteligentnější děti vykazují vyšší úroveň komunikačních schopností i schopnost navazovat kontakt, jsou dominantnější a je obtížnější je výchovně ovlivnit; pocházejí také z ekonomicky silnějších rodin.

Syndrom hyperaktivity (ADHD) je spojen mimo jiné i s některými poruchami chování, např. projevy agresivity, impulzivity apod. Z našeho výzkumného souboru trpěla ADHD čtvrtina klientů, stejné množství pak v anamnéze měla tuto poruchu naznačenu. Zdá se, že zvýšené množství takto postižených jedinců oproti standardní populaci je nenáhodné a ADHD tedy lze považovat za jeden z faktorů kriminogeneze.

Prospěch klientů ve škole byl dle očekávání podprůměrný již od nižšího stupně; krize prospěchu se s vyššími ročníky prohlubuje. Špatný vztah ke vzdělání mají dle soudu pracovníků OSPOD celé dvě třetiny zkoumaných dětí. Významnou otázkou je rovněž přeřazování žáků ze základní na zvláštní školu¹. Děti, které navštěvovaly pouze základní školu, bylo ve vzorku 56 %, zvláštní školu od první třídy pak absolvovalo 12 % dětí. Zbytek, tj. 32%, byl v průběhu školní docházky přeřazen; k přeřazení docházelo nejen z důvodů prospěchových (což je skutečně úkolem zvláštní školy), ale i výchovných. Ze zjištění dále vyplývá, že romští žáci jsou jednak častěji zařazováni přímo do zvláštní školy, jednak že jsou výrazně častěji a dříve na tuto školu přeřazováni v průběhu školní docházky. Výsledkem tohoto postupu je, že základní vzdělání získává na ZŠ trvale více jak dvě třetiny nerómských klientů (69 %), ale pouze o něco více jak čtvrtina Romů (27,5 %)!

Hlavním předmětem výzkumného zájmu bylo zmapování sociálně patologických projevů, pro které byly zkoumané děti zařazeny státními orgány do ústavní (ochranné) výchovy. Nejčastějšími delikty bylo záškoláctví a krádeže - tím také klienti nejčastěji vzbudili

---

¹ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy upozorňuje, že s účinností zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školní zákon), tj. dnem 1. ledna 2005, byl promítnut do tohoto zákona dlouhodobý požadavek transformace zvláštních a pomocných škol na základní školy se vzdělávacími programy respektujícími vzdělávací potřeby žáků se zdravotním postižením; zvláštní školy podle dosavadních právních předpisů tak jsou podle tohoto zákona základními školami. Po právní stránce tak již nejsou zvlášť odděleny systém speciálního školství a systém „běžného“ školství. Co se týče údajů o počtu romských a nerómských klientů, kteří získají základní vzdělání v základních školách, není zřejmé, na základě jakých statistik a výzkumů IKSP k těmto počtům dospěl. Pokud byly údaje o národnosti žáků získány od ředitelů škol, nejsou takové údaje průkazné, protože ředitelé škol neměli k dispozici žádná oficiální data - údaje o rasové či etnické příslušnosti žáků nejsou coby citlivé údaje pro účely vzdělávání zjišťovány. Identifikace toho, kdo je romským žákem a kdo není, představuje - bez ohledu na její právní přípustnost - velmi delikátní otázku. Tomu je tak proto, že k národnosti se každý jednotlivec hlásí na základě vlastních subjektivních pocitů sounáležitosti k určité národnostní či etnické komunitě. Jedná se tedy o kategorii výsostně subjektivní, jež je navíc v čase potenciálně proměnlivá. I tento fakt tedy výpovědní hodnotu údajů či statistik výrazně snižuje (pro srovnání lze uvést, že v roce 2001, kdy probíhalo poslední sčítání lidu, se z celkového počtu 10 230 060 obyvatel ČR přihlásilo k romské národnosti pouze 11 746 obyvatel, tj. 0,1 %).

zájem sociálních služeb. Na dalších místech se objevuje agresivita, útoky z domova, nebo obecná výchovná nezvladatelnost spojená s nerespektováním autorit.

Majetkové delikty, především drobné krádeže, jsou - ve shodě s oficiálními statistikami - nejčastějším „jinak trestným“ činem, kterého se děti dopouštějí. Celkově se majetkové delikvence dopouštěly 2/3 klientů, většina z toho opakovaně. Násilnou činnost páchala oproti tomu čtvrtina dětí - šlo vesměs o vračky s ublížením na zdraví, loupeže nebo vydírání (nezřídka páchané ve školním prostředí). Klienti svou delikventní kariéru zahajovali nejčastěji ve dvanácti až třinácti letech věku.

Z hlediska závislostí bylo zjištěno, že pravděpodobnost abúzu alkoholu a drog statisticky signifikantně souvisejí. Obdobně úzká souvislost byla shledána ve vztahu mezi kouřením a abúzem alkoholu. Kouření není samo o sobě kriminogenním faktorem, avšak pravidelnější kouření u dětí je signálem nestandardní socializace. Těchto klientů bylo v souboru více než 60 %. Více než polovina sledovaných dětí má zásadnější zkušenost s konzumací alkoholu, téměř 40% s nealkoholovými drogami. Experimenty se týkaly především těkavých látek, marihuany a pervitinu. Přibližně třetina dětí vyzkoušela hru na výherních automatech.

---

2. Těžištěm výzkumu mladistvých pachatelů byla analýza kompletního ročního nápadu trestné činnosti mladistvých na 8 vybraných státních zastupitelstvích. Z ní vyplynuly tyto hlavní závěry:

- z celkového množství 484 mladistvých obžalovaných bylo více jak 90 % mužů;
- z hlediska věku byly rovnoměrně zastoupeny všechny věkové skupiny mladistvých;
- v době spáchání trestného činu byl každý pátý obžalovaný žákem ZŠ nebo ZvŠ;
- pouze necelých 5 % obžalovaných v době spáchání trestného činu studovalo na některé ze středních škol;
- vzhledem k tomu, že obžalovaní mladiství se nejčastěji pohybují v prvním ročníku učňovského školství, nebo již z různých důvodů (nejčastěji pro vyloučení) tuto docházku ukončili, je možno souhrnně říci, že drtivá část pachatelů má pouze základní vzdělání;
- čtyři z pěti mladistvých se dopustili majetkové trestné činnosti, a to nejčastěji podle § 247 (krádež);
- jen desetina pachatelů použila k získání majetkového profitu násilí nebo hrozby násilí vzhledem k poškozeným, tedy byla jimi naplněna skutková podstata tr.č. loupeže podle § 234;

- $\frac{3}{4}$ mladistvých měly v obžalobě uveden pouze jeden skutek, naopak více jak dva skutky necelých 10 %. Tyto údaje mohou orientačně naznačovat obecně nižší nebezpečnost osobností mladistvých pachatelů;
- značná část škody způsobená antisociální činností jde na vrub násilnému a neodbornému způsobu, kterým se obžalovaní odcizovaných věcí zmocňují; na druhé straně může být tento způsob provedení pro mladistvé důležitý;
- mladiství pachatelé se často zmocňují věcí z aut (především autorádií a povinného vybavení motorových vozidel), případně motorových vozidel jako takových, jízdních kol a mobilních telefonních přístrojů. Je možno konstatovat, že ke krádežím přispívá i mladistvým známý fakt, že je velmi snadné odcizené předměty zpeněžit na burzách i v oficiálních bazarech;
- mladiství se dopouštějí především krádeží ze společných prostor domů (sklepy, chodby) nebo z objektů chat a garáží, téměř v desetině případů si troufli i na krádeže bytové (při nich však nejčastěji používají nějaké formy lsti, která umožňuje nenásilný vstup do bytu) či na obdobně uskutečňované krádeže v obchodech, kancelářích či různých provozovnách;
- peněžní hotovost získala bezprostřední trestnou činností více jak pětina obžalovaných mladistvých delikventů a v těchto případech přichází nejčastěji na řadu fyzické násilí vůči věci, ale i vůči poškozeným. Ze všech analyzovaných případů však pouze u 13 pachatelů došlo k takovému brachiálnímu násilí, které si vyžádalo delší pracovní neschopnost poškozeného. Vysoce frekventovanou podobou získání finanční hotovosti (38 mladistvých obžalovaných) však bylo prosté přivlastnění si peněz, které si majitel dostatečně nehlídal (často vliv alkoholu u oběti) nebo se jimi chlubil. Obdobně tomu bylo i u cenností;
- poměrně četnou majetkovou trestnou činností je odcizování barevných kovů a dalších surovin a jejich následný prodej ve sběrnách. Zde jednají mladiství pachatelé často v součinnosti se spolupachateli mladšími 15 let či s dospělými pachateli, nezřídka rodinnými příslušníky;
- násilná kriminalita je záležitostí spíše starších kategorií mladistvých pachatelů s neukončeným základním vzděláním, často ze zvláštních škol. Příčiny ublížení na zdraví nebývají ve spisech (ani v rozsudcích) přesně specifikovány. Většinou tvrdí oběti, že byly „napadeny bezdůvodně“ a obžalovaní proti tomu namítají, že byli vyprovokováni předchozím jednáním oběti. V některých případech mají obě strany sporu z nezjištěných (a nezjišťovaných) důvodů zájem na zastření pravých motivů konfliktu;

- mravnostní kriminalita tvoří zanedbatelnou část celkového nápadu. Lze usuzovat, že značná část těchto deliktů zůstává z důvodu obav oběti ze sekundární viktimizace neodhalena;
- na skutečnou motivaci trestné činnosti lze z materiálů SZ a soudů usuzovat pouze se značnou rezervou. Nejčastěji je konstatován zjištěný motiv bez dalšího rozboru (a mnohdy tomu tak skutečně je). Z některých indicií lze však usuzovat i na další motivační proměnné jako je např. malé právní vědomí mladých pachatelů (spojené s malou důvěrou v legální prostředky prosazení práva), snaha potrestat nejružněji definované (domnělé či skutečné) asociality oběti, msta či závist (zvláště pocit majetkové nerovnosti, neschopnost odložit uspokojení svých potřeb na pozdější dobu či se jich vzdát). Jednu z nejdůležitějších motivací trestné činnosti však můžeme hledat i v nudě a nestrukturovaném volném čase pachatelů. Zde je třeba hledat i zanedbatelný (i když ze spisového materiálu nedoložitelný) vliv zneužívání alkoholu a nealkoholových drog;
- velkou roli v podmínkách vhodných pro delikvenci mladistvých pachatelů sehrává též zjevný výchovný deficit - výchova, která nezvládla osobnostní impulzivitu pachatele, způsobila jeho citovou deprivaci a zanedbala rozumovou kultivaci. Značný vliv má prokazatelně nestabilní rodinné zázemí a častá kriminální infekce v blízkém okolí klientů.